

Панченко Ганна Олександрівна,

головний спеціаліст відділу координації наукових досліджень

та інформаційно-аналітичної роботи

ОРІДУ НАДУ при Президентові України, к.держ.упр.

Матвієнко Людмила Володимирівна,

доцент кафедри Національного університету кораблебудування

ім. адм. Макарова, к.і.н., доцент

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК МИКОЛАЇВЩИНИ: ІСТОРІЯ, РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті з історичної точки зору розглядається процес становлення територіально-адміністративної одиниці Миколаївщини та перспективи її розвитку. Крім того, порушується питання щодо необхідності проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні, враховуючи історичний досвід територіального влаштування Миколаївського регіону.

Ключові слова: адміністративно-територіальна реформа, адміністративно-територіальний поділ, адміністративно-територіальний устрій, Миколаївська область, розвиток регіону, територіально-адміністративна одиниця, територія.

Panchenko Anna,

Matviyenko Lyudmila

TERRITORY ADMINISTRATIVE DEVELOPMENT OF MYKOLAIV OBLAST: HISTORY, REALTIES AND PROSPECTS

The introduction by Ukraine of European life standards and taking up a leading position will provide it an opportunity to implement a smooth pass to a new history stage and to get a unique chance to build essentially new state. However, it's necessary for Ukraine society to provide a number of reforms for achieving the goal

set. Actually, all the spheres of society need reforming; among such reforms the territory administration one has a significant importance.

Territory administrative improvement with no doubt shall be implemented taking into account a historical experience of territory arrangement of Ukraine in whole and its certain regions as well. In this way, the history of Mykolaiv region establishing will allow to highlight critical areas of current reforms and to acknowledge positive aspects of a new model establishing and to fix prospects of further transformations.

Despite of a number of studies that are directly devoted to particularities of emphasizing Mykolaiv region as a territory administrative unit and a relevance of its historical aspect will cause not only further scientific search, that is important in scientific studies and state building practice but also will already serve today by certain direction signs for practice steps of territory administrative reformation of Ukraine in whole.

The aim of the article is a consideration of historical process of territory administrative unit of Mykolaiv region establishing and its development prospects in future.

An effective solution of complicated issues in a variety scientific fields depends on a style and approach of current scientific knowledge. In this attitude a method of structuralism gets importance and by its usage objective laws that are common either for humanitarian or natural sciences are being disclosed. In general, structural approach to events analysis (including social events) concentrates on a system of co-relations between separate elements of a studied plurality instead of certain nature of separate events. Mykolaiv region establishing consideration as a territory of administrative unit in such system of axes will promote an extensive analysis of historical background, current situation and prospects of further improvement, which are based on principles of co-relation and development, that are mutually integrated, will promote wider and deeper understanding of the process.

All historical facts mentioned in article are a matter of common knowledge, but they confirm that the peoples that stayed at a territory of Mykolaiv region during long

chronological term with no doubt influenced on a shaping of economic, social, historic and ethnic basic of your region that gives strong arguments for confirming of a particularity of Mykolaiv region as an authentic territory administrative unit with sound prospects in future.

Taking into account the analysis performed regarding establishing of Mykolaiv region as a territory administrative unit, we could make a conclusion that successful and sequential unification of territory administrative establishment will promote more effective implementation of policy of European integration by Ukraine and to further state development in whole. Such changes must be based on sequential territory administrative reform which necessity is being emphasized on for a long time either scientists or practicing managers.

Conclusions. It's worth noting that on the ground of shaping in Ukraine of political nation by commitment-minded contemporary European pattern strengthening of an interest to critical analysis of Motherland's history, in particular historic retrospective view of establishing separate territory administrative units attracts undiverted attention. Such units engage either common characteristics inherent to a number of territory administrative units of Ukraine or unique particularities that concern only certain territory and Mykolaiv region is an example of these units.

As for general statements for implementation of territory administrative reform on a state level as well as on regional one as we suppose they are:

1. System territory administrative reform today is not just a desired but vital issue.
2. A goal of territory administrative reform is demonopolization and decentralization of system of state management.
3. Adoption of territory administrative reform should base on citizens' values instead of interests of state machine that could perform a number of public services as its main function

As for prospects of further research in this direction they could be represented by studies of separate elements of state policy in a field of territory administrative

establishment by the example of analysis of establishing separate regions as territory administrative units and current state of their functioning.

Keywords: territory administration reform, territory administration division, territory administration structure, Mykolaiv region, region development, territory administration unit, territory.

Панченко Анна Александровна,

Матвиенко Людмила Владимировна

АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ НИКОЛАЕВЩИНЫ: ИСТОРИЯ, РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье с исторической точки зрения рассматривается процесс становления территориально-административной единицы Николаевщины и перспективы ее развития. Кроме того, ставится вопрос о необходимости проведения административно-территориальной реформы в Украине, учитывая исторический опыт территориального устройства Николаевского региона.

Ключевые слова: административно-территориальная реформа, административно-территориальное деление, административно-территориальное устройство, Николаевская область, развитие региона, территориально-административная единица, территория.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід на провідні позиції у світі дозволить безперешкодний перехід в нову епоху історії й отримання унікального шансу побудувати принципово нову державу. Однак, українському суспільству необхідно провести значну кількість реформ для досягнення поставленої мети. Реформування потребують практично усі сфери суспільства, серед яких не останньою є реформа адміністративно-територіального устрою. Це забезпечить побудову ефективної системи територіальної організації влади в Україні та реалізацію у повній мірі положень Європейської хартії місцевого

самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності й фінансової самодостатності місцевого самоврядування [14].

Реформування територіально-адміністративного устрою, безперечно, повинно проходити з урахуванням історичного досвіду територіального влаштування як України в цілому, так і окремих її регіонів. Тому аналіз історії становлення Миколаївського регіону дозволить окреслити проблемні зони сучасних реформ, взяти до відома позитивні аспекти становлення нової моделі та визначитись із перспективами у подальших перетвореннях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом проводиться активне вивчення питань, пов'язаних як із різними сферами життєдіяльності регіонів України, так і з адміністративно-територіальним реформуванням кожного з них.

Так, проблемі уточнення дефініцій «державний устрій», «територіальний устрій», «адміністративно-територіальний устрій» присвячує свої наукові розвідки науковець В. М. Грицак [4; 5], обґрунтування наукового погляду щодо території як важливого елементу процесу державотворення містять у собі наукові праці д.політ.н. М. М. Іжі [7], теорії, методології, механізмам становлення адміністративно-територіальної організації України присвячена монографія професора О. Г. Кучабського [9] тощо.

Дослідженням Миколаївщини, різним аспектам соціального, територіального, адміністративного, культурного, історичного життя регіону займалися багато науковців: І. В. Гаврилова, В. Б. Гребенников, М. Ф. Мельник, В. П. Шкварець, О. О. Яцунська та ін. [2; 3; 12; 18; 19].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на численні дослідження, безпосередньо присвячені специфіці виокремлення Миколаївщини як адміністративно-територіальної одиниці, нагальність розгляду історичного аспекту спричинить не лише подальші наукові розшуки, важливі у наукових студіюваннях та в практиці державного будівництва, але й слугуватиме вже сьогодні певними дороговказами для

практичних кроків впровадження адміністративно-територіального реформування України в цілому.

Мета статті – розгляд історичного процесу становлення Миколаївщини як територіально-адміністративної одиниці та перспективи її розвитку у подальшому. Основними науковими цілями статті є: обґрунтування структуралістського підходу до історичного аналізу становлення Миколаївщини як адміністративно-територіальної одиниці; розгляд діахронічних аспектів процесу формування Миколаївської області; короткий аналіз сучасного стану функціонування регіону та окреслення перспектив реформування у подальшому.

Виклад основного матеріалу. Ефективне розв'язання складних проблем у багатьох галузях науки залежить від стилю та напрямку наукового пізнання сучасності. Важливим у цьому сенсі виступає метод структуралізму, за допомогою якого виявляються закономірності, спільні для гуманітарних і природничих наук. У загальному вигляді структурний підхід аналізу явищ (у тому числі – суспільних) концентрує увагу на системі взаємозв'язків між окремими елементами досліджуваної множини, а не на конкретній природі окремих явищ [11, с. 31].

У понятійному апараті структуралізму як методу наукового дослідження одне із чільних місць посідають поняття: діахронія – історична послідовність, наступність у розвитку й еволюції явищ [1, с. 303] та синхронія – 1) точний збіг у часі двох або кількох явищ чи процесів; одночасність; 2) співіснування, збіг у часі елементів якої-небудь системи; метод дослідження співвідношень між елементами в гуманітарних і соціологічних науках [1, с. 1318].

Таким чином, – це горизонтальний зріз досліджуваного явища, системи тощо (вісь одночасності), а діахронія – їх вертикальний зріз (вісь послідовності).

Розгляд порушеного питання становлення Миколаївщини як адміністративно-територіальної одиниці в такій системі координат сприятиме всебічному аналізу історичних засад, сучасного стану та перспектив

подальшого вдосконалення, заснованих на принципах взаємозв'язку та розвитку, органічно поєднаних між собою, сприятиме більш широкому та глибокому розумінню процесу.

Актуальність проблеми формування, становлення та ефективного функціонування окремих адміністративно-територіальних одиниць, що становлять основу цілісної системи адміністративно-територіального устрою країни в цілому, підтверджується також і низкою важливих нормативно-правових документів, у яких питання визначення та формування оптимальної територіальної основи України посідає чільне місце [8; 14].

В Україні нормативно-правові питання адміністративно-територіального устрою сьогодні регулюються положеннями Конституції України (у першу чергу, розділом IX), у якій зазначається, що адміністративно-територіальний поділ – це поділ території держави на певні частини з метою організації управління на місцях. Управління здійснюється органами державної влади, які створюються в адміністративно-територіальних одиницях усіх рівнів – селах і селищах, районах, містах, областях, формується на загальноукраїнському рівні з урахуванням економічних, соціальних, історичних та національних особливостей розвитку конкретних територій, специфіки розселення [8].

Безперечно, такі характеристики містять у собі всі без виключення регіони України, але хотілося б привернути увагу до історії Миколаївщини, яка посідає значне місце в територіально-адміністративному устрої нашої країни.

Сучасна Миколаївська область розташована на півдні України, у степовій зоні, в басейні нижньої течії річки Південний Буг.

Сьогодення краю пов'язане з природними процесами, що відбувалися на Землі в далекому минулому: територія краю була вкрита морями. У тектонічному відношенні територія Миколаївщини розташована в межах Українського кристалічного щита та Причорноморської западини. Кожному з цих геоструктурних елементів відповідають свої особливі поєднання корисних копалин. Клімат області - помірно-континентальний. Переважають чорноземні

грунти. Миколаївщина за особливістю природних умов розташована у межах двох фізико-географічних зон – лісостепової та степової [19, с. 24].

В області налічується 120 річок, із яких шість середніх та велика – р. Південний Буг. На півдні область омивається водами Чорного моря. Всі ці об'єктивні чинники стали причиною того, що Південь України став одним із перших заселених регіонів Стародавньої Ойкумени. Завдяки сприятливим геокліматичним умовам територія майбутньої Миколаївщини завжди перебувала в центрі міграційних процесів давнього населення. Такою Миколаївщина залишається і сьогодні [6, с. 188].

Провідне місце Південного регіону в компактному поселенні визначило й переважну сконцентрованість населення. Усвідомлення специфіки їх розвитку, визначеної взаємопов'язаністю адміністративно-територіальних перевлаштувань та соціально-економічних змін Миколаївщини стане у нагоді сьогодні в умовах ринкового спрямування сучасної Української держави.

Тепер розглянемо діахронічні аспекти процесу формування Миколаївської області як регіональної одиниці адміністративно-територіального устрою України. Аналізуючи Миколаївську область як територіально-адміністративну одиницю, слід чітко визначити межі розташування зазначеної області. Як вже зазначалося, територія Миколаївської області розташована на півдні України, у басейні нижньої течії Південного Бугу. На заході вона межує із Одеською, на півночі – з Кіровоградською, на сході – з Херсонською та Дніпропетровською областями. На півдні омивається водами Чорного моря.

Протягом історичного минулого територія сучасної Миколаївської області зазнавала різноманітних адміністративно-територіальних змін.

Науковці стверджують, що Південь України був заселений у праісторичні часи. Геокліматичні умови сприяли активним міграційними процесами давнього населення. Важливим є той факт, що в один і той самий історичний період територія майбутньої Миколаївської області була одночасно заселена як осілими, так і кочовими народами, при цьому ставши колискою автентичного

населення – майбутніх слов'ян. У I тис. до н. е. на цій території мешкали кіммерійці, скіфи та сармати. Антична доба характеризується Великою грецькою колонізацією (VII–III ст. до н. е.). У I–V ст. н.е. відбувається останнє Велике переселення народів, в результаті якого (до VIII ст.) на основі асимілятивних процесів сформувалося три гілки протослов'ян: анти, венеди та склавіни. Анти заселяли Південь України, створивши протодержаву, яка розпалась у III ст. н. е. у результаті нашествия німецьких племен готів, що були розбиті азіатськими племенами гунів (IV ст.). За свідченням літописця Нестора, у VII–VIII ст. із 14 племінних об'єднань (або союзів) 7 становили основу майбутнього українського народу, а бужани (уличі та тиверці) – проживали на нашій території [18, с. 45].

Щодо особливостей територіального устрою стародавньої доби на Півдні України, слід зазначити наступне. У давній період (IV тис. до н. е. – I ст. н. е.) основною «адміністративною» одиницею було «поселення» – значна за площею територія, заселена мешканцями, з притаманними їм певними особливостями, вираженими кам'яними забудовами, соціальним устроєм та культурними традиціями, що існували тривалий історичний період. Великі поселення мають назву «селищ» [6, с. 188].

Не можна оминати увагою факт існування на території сучасного Миколаєва –унікального за своїм походженням адміністративного утворення – городища (укріпленого селища) «Дикий Сад», яке є єдиною пам'яткою цього типу доби пізньої бронзи (кінець XIII – початок X ст. до н. е.). Також були присутні у меншій кількості та значно менші за розмірами тимчасові (сезонні) поселення – стоянки. У більш пізній період історії (античність, середньовіччя) з'явилися міста. Місто – центр ремесла і торгівлі – виникало, здебільшого на основі великого городища [3, с. 9].

У середині XIV ст. більшість земель сучасної України входить до складу Великого князівства Литовського, кордон якого проходив і через територію сучасної Миколаївської області зокрема.

Протягом XVI–XVII ст. Південь України (зокрема – територія сучасної Миколаївщини) був майже незаселеним, у той час як переважна частина України стала складовою Речі Посполитої.

Взагалі, період розвитку України середини XIV–XVII ст. характеризується науковцями як бездержавний, тому в адміністративному відношенні поділ територій регулювався законодавствами Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, а тому майже вся територія України сприймалась як адміністративна одиниця зазначених держав, і питання про внутрішній поділ українських земель не порушувався [12, с. 161].

Хоча вже із середини XVII ст. і до кінця XVIII ст. – період існування Гетьманщини – почали визначатися самостійні, адміністративні одиниці: полки, сотні, курені, що і стало основою для подальшого поступального розвитку адміністративно-територіального поділу як України загалом, так і Миколаївщини зокрема [6, с. 187].

У результаті занепаду Гетьманщини територія Півдня України потрапляє під цілковиту владу Російської імперії, що спричинило нову хвилю адміністративно-територіальних змін. А саме: у 1764 р. створена Новоросійська губернія, яка у 1802 р. була поділена на три: Миколаївську, Катеринославську та Таврійську. Миколаївська губернія, в свою чергу, складалася із 4 повітів. За наказом від 15 травня 1803 р. вона була названа Херсонською. Всі населені пункти теперішньої Миколаївської області до 1920 р. входили до складу Херсонської губернії. Всеукраїнським 28 січня 1920 р. прийняв постанову про розподіл Херсонської губернії. Центром губернії – стало м. Миколаїв [13]. Миколаївська губернія існувала до весни 1923 р.

На підставі декрету ВЦВК на засіданні від 7 березня 1923 р. колишній Миколаївський повіт отримав назву округу та був приєднаний до складу Одеської губернії із центром у м. Одесі [16]. Протягом 1923–1930 рр. територія Миколаївської області ділилася між Миколаївським, Первомайським, Одеським і Херсонським округами. У 1930 р. була проведена нова адміністративно-територіальна реформа, і з 15 вересня 1930 р. на території України були

ліквідовані округи. У 1932–1937 рр. Миколаївська область ввійшла до складу Одеської [18, с. 132].

Обласний поділ в Україні був започаткований адміністративною реформою 1932 р., коли, згідно з Постановою ВУЦВК і РНК УССР, були утворені Харківська, Київська, Вінницька, Дніпропетровська, Одеська, Донецька, Чернігівська області. У подальшому відбувалися певні зміни також і в обласному поділі республіки. 22 вересня 1937 р. Одеська область була поділена на Одеську і Миколаївську. Із 1954 р. Миколаївська область існує в сучасних межах [18].

Всі перераховані вище історичні факти є загальновідомими, але вони є підтвердженням того, що народи, які перебували на даній території протягом тривалого хронологічного періоду, безперечно, вплинули на формування економічного, соціального історичного, національного базису нашого краю, що дає безперечні підстави для ствердження особливості Миколаївщини як автентичної адміністративно-територіальної одиниці з обґрунтованими перспективами розвитку в майбутньому.

На сьогодні в області налічується 19 адміністративно-територіальних районів (Арбузинський, Баштанський, Березанський, Березнегуватський, Братський, Веселинівський, Вознесенський, Врадіївський, Доманівський, Єланецький, Жовтневий, Казанківський, Кривоозерський, Миколаївський, Новобузький, Новоодеський, Очаківський, Первомайський, Снігурівський) та 9 міст, 5 міст із яких – обласного значення (Миколаїв, Вознесенськ, Первомайськ, Южноукраїнськ, Очаків), 17 селищ міського типу та 908 сільських населених пунктів. Обласний центр – місто Миколаїв – залишається центром суднобудування й мореплавства. Чисельність наявного населення області за станом на 1 лютого 2015 року – 1172,9 тис. осіб – 2,6 % населення України – посідає 17 місце серед регіонів України, зокрема: міського – 795,9 тис. (67,9 %), сільського – 377,0 тис. (32,1 %). Щільність населення області – одна з найнижчих в Україні : близько 48 осіб на км² [10; 17].

Беручи до уваги проведений аналіз становлення Миколаївщини як адміністративно-територіальної одиниці, можемо зробити висновок, що успішне та послідовне унормування територіально-адміністративного устрою сприятиме більш ефективній реалізації Україною політики європейської інтеграції, подальшому розвитку держави загалом.

Ці перетворення повинні базуватися на послідовній адміністративно-територіальній реформі, про необхідність якої вже не перший рік наголошують як науковці, так і управлінці-практики.

Вони наголошують також на тому факті, що слід чітко розмежовувати поняття «адміністративно-територіальні перетворення» та «адміністративно-територіальний устрій». Це розмежування полягає в тому, що адміністративно-територіальні перетворення не стосуються, як правило, питань територіального устрою, який, спираючись на природну характеристику території, її розміри, конфігурацію, є територіальним розподілом населення (населені й міжнаселені території, міста, які виступають опорними каркасами території, сільські населені пункти та ін.) [5]. Він об'єктивований кліматом, розподілом ґрунтів, природних ресурсів, орографією та іншими чинниками. Реформування територіального устрою вимагає, як мінімум, декількох десятиліть, тоді як процес природного (стихійного) формування займає, як правило, – століття.

Висновки. Отже, реалізувавши цілі представленої наукової розвідки – обґрунтування структуралістського підходу до історичного аналізу становлення Миколаївщини як адміністративно-територіальної одиниці, розгляду діахронічних аспектів процесу формування Миколаївської області та проведення короткого аналізу сучасного стану функціонування регіону, – можемо окреслити перспективи реформування у сфері адміністративно-територіального устрою України загалом.

Передусім слід зазначити, що на тлі формування в Україні політичної нації сучасного європейського зразка та зростання інтересу до критичного аналізу вітчизняної історії, посилену увагу привертає саме історична ретроспектива формування та становлення окремих територіально-

адміністративних одиниць, які в розвитку своєму поєднали як загальні риси, притаманні багатьом відповідним адміністративно-територіальним одиницям України, так й унікальні, що стосуються лише певної конкретної території, прикладом чого слугує Миколаївський регіон. Це стосується таких аспектів, як географічне розташування, природно-кліматичні умови, демографічна ситуація тощо.

Основними положеннями щодо проведення адміністративно-територіальної реформи як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях, на наш погляд, повинні бути перелічені нижче.

1. Системна адміністративно-територіальна реформа є на сьогодні вже не бажаною, а об'єктивною необхідністю, адже саме вона повинна закласти основи для розвитку нашої країни на засадах демократії та самодостатності територій.

2. Метою адміністративно-територіальної реформи є демонополізація та децентралізація системи державного управління шляхом розширення повноважень місцевих самоврядних органів влади, повноваженнями центральної влади є вироблення та реалізація загальнодержавної стратегії розвитку.

3. В основі вибору стратегії адміністративно-територіальної реформи повинні бути інтереси громади, а не державної машини, основною функцією якої має стати надання громадянам щонайбільшої кількості публічних послуг.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Перспективами подальших розвідок у даному напрямку можуть бути дослідження окремих елементів державної політики у сфері адміністративно-територіального устрою на прикладі аналізу історичного становлення окремих регіонів як територіально-адміністративних одиниць та сучасного стану їх функціонування. Цей напрям вважається перспективним із точки зору практичності, логіки дослідження та деталізації проблемних аспектів процесу реформування, що сприятиме мінімізації ризиків та більш чіткому окресленню подальших успішних кроків реальних змін.

Література.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
2. Гаврилова І. В. З історії краєзнавства Миколаївщини (1944–1960 рр.) / І. В. Гаврилова // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження : VI Миколаївська обласна конференція, 20-21 грудня 2006 р. – Миколаїв, 2006. – С. 38–40.
3. Гребенников В. Б., Горбенко К. В. Поселения, грунтовые могильники и клады эпохи бронзы на территории Николаевской области (археологическая карта) / В. Б. Гребенников, К. В. Горбенко. – Николаев : ННУ имени В. А. Сухомлинского, 2010. – С. 6–7.
4. Грицак В. М. Конституційно-правові поняття «державний устрій» та «територіальний устрій» і застосування їх у юридичній науці / В. М. Грицак // Віче. – 2010. – № 7. – С. 8–10.
5. Грицак В. М. Політико-територіальний та адміністративно-територіальний устрій держави: проблема співвідношення понять [Електронний ресурс] / В. М. Грицак // Європейські перспективи. – № 1, Ч. 2. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evp/2011_1_2/Hrytsak.pdf.
6. Давнє населення України: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1999. – С. 186–189.
7. Іжа М. М. Територія як важливий елемент процесу державотворення / М. М. Іжа // Держава і право: Збірник наукових праць. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – Вип. 51. – С. 714–719.
8. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30 – Ст. 141.
9. Кучабський О. Г. Адміністративно-територіальна організація України: теорія, методологія, механізми становлення: монографія / О. Г. Кучабський. – Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 316 с.

10. Офіційний сайт Миколаївської обласної державної адміністрації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mykolayiv-oda.gov.ua/ua/myko/nature/>.
11. Повторєва С. Міждисциплінарні можливості структуралізму і постструктуралізму / С. Повторєва // На шляху до синтезу філософії, релігії і науки: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 10–11 квітня 2009 р. – Львів, Вид-во Нац. Ун-ту «Львівська політехніка», 2009. – 176 с.
12. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. – 3-тє вид. – К. : Либідь, 1995. – С. 161–162.
13. Про адміністративно-територіальний поділ УСРР та про спрощення Радянського апарату: Постанова ВУЦВК від 25 жовтня 1922 року // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1922. – № 45. – С. 12–18.
14. Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U005_15.html.
15. Про новий адміністративно-територіальний поділ України: Постанова ВУЦВК // Збірник узаконень та розпоряджень Робоче-селянського Уряду України. – 1923. – № 45.
16. Реабілітовані історією: у 27 томах. – Книга 1: Миколаївська область. – Київ-Миколаїв: Світогляд, 2005. – С. 857–861.
17. Соціально-економічне становище Миколаївської області за січень 2015 року / Головне управління статистики у Миколаївській області, 2015: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mk.ukrstat.gov.ua/main.htm>.
18. Шкварець В. П., Мельник М. Ф. Історія рідного краю. Миколаївщина: Навчальний посібник / В. П. Шкварець, М. Ф. Мельник. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили; Одеса: ТОВ «Відродження», 2003. – 280 с.

19. Яцунська О. О. Миколаїв від перебудови до незалежності: історико-політичний аналіз: підручник для студентів вищих навчальних закладів / О. О. Яцунська. – Миколаїв, 2007. – С. 5–9.